

„Nekem Szabadka a dolgom”

BESZÉLGETÉS LOVAS ILDIKÓVAL

– *Írtam néhány szöveget, ami úgy tud Szabadkára vonatkozni, hogy közben (tárgya okán) átöleli a világot...*” – írta egyik novellájában, amelynek címe éppen az, hogy Szabadkáról. A külső és belső világ élményét tehát ez a világ jelenti Lovas Ildikó számára? „A végtelen merülés lehetőségét”? – ahogyan Kontra Ferenc kérdésére válaszolta.

– Az őszinteséget érzem az egyik legfontosabb meghatározónak, amit az irodalom, a szövegírás esetében inkább hitelességnek kell neveznünk, de a lényegen ez mit sem változtat. A hiteleset, hihetőt, a valóság egyik megtörténhető lehetőségét írva történetemben valóban Szabadkához kötődöm, de ennek csak külső, látható, életrajzbeli oka szabadkaiságom. A belső és láthatatlan, az írások szövetéből kifejthető ok, hogy nem egy választott valóságot írok, hanem a megtörténhetőt. A kettő közötti különbséget talán úgy lehet megfogalmazni, hogy a megtörténhető írásakor leginkább az okokra, a mozgatórugókra, a lélekmozgás irányító rezdüléseire figyelek, a választás mozzanataira helyezem a hangsúlyt. Mintha egyfolytában kívülről figyelném azt, aminek megírása feszít engem. Olyan ez valóban, mint hosszan sétálni egy évtizedek óta ismerős városban, amiről bármennyit is tudunk, elegendőt mégsem: vagy tudom én, hány asszonyi fájdalom úszott végig a reggeli köddel a klinker-téglák fölött? A választott valóságot írni sokkal edesebb lenne, az lehetővé teszi az elmerülést, a belemerülést számtalan módját, a hőssel való azonosulást. És itt kell újra visszacsatolnom Szabadkához: ebben a látszólag tunya, alföldi, poros-boros városban irtózatosszerű érzelmek harsognak, szinte ketté feszítik az itt élőket. Szabadkán semmi nem történik, holott egyfolytában mindenféle áldott-átkos varázsával űzi és visszatartja embereit. Ennek a nyomában járok, amikor a megtörténhetőt írom, kutakodom, nyomozok, életrajzokat és provinciális pletykákat jegyzek fel magamnak. És úgy hiszem, egy kicsit a magam nyomában is járok, a bennem meglévő feszülések okát keresve. Így valóban Szabadka jelenti a külső és belső világ élményét. Azt azonban már nem szeretném megtudni, hogy vajon Szabadka miatt választottam-e a szövegírásnak ezt a módját. Vannak dolgok, amiket csak körbejárni szabad, a közepükbe célozni sohasem.

– *Szinte minden írásának hátterét ez a város adja, de első kötetének, a Kalamárisnak indító novellája, a Levelek a háborús Szarajevóban, a menekülés kilátástalanságának leírásából építkezik. Minden bizonnyal oka volt annak, hogy ez nyitja az írásai sorát.*

– Talán azon írók körébe tartozom, akik látszólag nem vagy keveset írnak a mindennapokról, a közvetlen valóságról. Ha ez így van, ennek oka annak a számomra szükséges távolságnak a megkeresése, amely lehetővé teszi, hogy a mondatokat csak másodsorban vezéreljék érzelmeim, elsősorban pedig azok az elméleti eljárások, esztétikai megfontolások, amelyek a szöveget irodalommal teszik. Amikor a Kalamáris szövegei születtek, 1993-ban és 1994-ben, már nem csak szavakat, de közvetett-közvetlen tapasztalatokat is jelentett a háború, a félelem, a bizonytalanság, a kiszolgáltatottság. Ami azzal az országgal történt, amelyben felnőttünk, látszólag rajtunk kívül, tőlünk távol zajlott. Városok sokaságából tűnt el az élet lényege, annak hite, hogy irányítani és tervezni lehet. Mondom, látszólag rajtunk kívül történt mindez. Fizikailag valóban nem

kellett futnunk az orvlövészek előtt, a fizikai megsemmisülés félelme csak a szorongással teli várakozás szintjén volt jelen. Nem hiszem, hogy jogom lett volna elképzelve megírni azt, amit például a sarajevóiak átéltek, viszont meg kellett és meg is akartam írni azt a tömény félelmet, bizonytalanságot és kilátástalanságot, amit azokban az években már igencsak ismerhettünk. Első kötetem indító szövegében Sarajevó jelenti mindazt, ami elveszett számunkra és mindazt, amiben meg kell tanulnunk élni.

Mindezt persze így utólag már el lehet mondani. A lényeg mégsem ez, hanem az, hogy 1992 februárjában néhány hétig Sarajevóban voltam, és bár jól, mégis hihetetlenül furcsán éreztem magam. Régi és új ismerősökkel kávéházakban, színházban ülve olyan volt, mintha el sem szakadt volna bennünk semmi már egy-két évvel korábban, aztán valaki azt mondta: „észrevettétek, mostanában milyen sok a gazdátlan kutya?“, és hirtelen összeszorult a szívünk, a gyomrunk. Ezt az érzést próbáltam megírni. Azt, hogy féltünk: mert elveszítettünk valamit, mert még sokkal többet elveszíthetünk, mert nem tudjuk, lehet-e így élni.

– „...lassan már nem mernek megszólalni az utcán anyanyelvükön”... – írja egy helyen, de ez a probléma mégsem kap szerepet novelláiban. Kikerülhető volt ez a téma az elmúlt években?

– Az idézett mondat egy olyan szövegből való, amely hatvan-hetven évvel korábban történik, és egy másfajta félelem megfogalmazása. Novelláimban azért nem kap szerepet ez a téma, mert nem érzem magamhoz közelinek. Nem tudok olyan módon gondolkodni Szabadkán, amely mindig is több nyelvet, vallást és kultúrát magába nyelő, befogadó város volt. A felvetett témát nem kerültem meg, hanem másként közelítettem hozzá. A másság iránti tolerancia síkja felől lépkedek, ami azt jelenti, hogy vannak dolgok, amiket egyértelműnek tartok. Így egyértelműnek tartom, hogy a városnak, amelyben élek, több nyelven több neve van, és nem tartom megkérdőjelezhetőnek egyiket se. Íróként csak így tudom tenni a dolgom. Az, hogy az anyanyelvemen „élek”, olyan egyértelmű számomra, mint a lélegzés, és kívánnám, hogy ezzel mindenki így legyen. Ha mégsem, akkor a fejből hiányzik a tolerancia. Számomra tehát nem az anyanyelven való megszólalás a téma, azt magától értetődőnek tartom, hanem azok a gyűrűzések, amelyek oda vezethetnek, hogy elvesz a nyitottság, a más nyelv, kultúra iránti tisztelet. Ezért is fontos Szabadka: róla írva a különbözők együttélésének, a változó idők másféle lehetőségei szerint megvalósítható toleranciának is egyfolytában a nyomában járok. Ha kicsit is ismerjük ennek a városnak a történetét, tudjuk: sajátosan bölcs. Ha a történelem kegyetlen pillanataiban történtek szörnyűségek, azok elsősorban a kívülről jövő erők miatt történhettek meg. Minden író másként érzi magának ezt a problémát, másként közelíti meg. A bajok akkor kezdődnek, ha elveszik annak szabadságát, hogy erről a problémáról mindenki a maga módján írjon.

– Ugyancsak a Kontra Ferencnek adott interjúban mondta: „... szeretném elsajátítani az olvasás tudományát, hogy egyszer becsületesen tudjak írni is. Becsületesen az irodalommal szemben.” Szokatlan ennek a három fogalomnak ilyesfajta társítása. Hogyan kell ezt értelmezni?

– Ha szokatlan is, csak azt tudom mondani, hogy úgy kell értelmezni, ahogyan mondtam. Az újvidéki magyar tanszéken diplomáztam, ahol azt tanultam meg – kiváltképpen Bánai Jánosról és Thomka Beátától –, hogy az olvasásnak tudománya van. Irodalomtudományi és irodalomelméleti órákon a hallgatók a szövegekkel foglalkoznak, azt a tudást próbálják elsajátítani, ami lehetővé teszi a többszintű olvasást. Nem hiszem, hogy ezt be lehet fejezni a diploma megszerzésével, nem hiszem, hogy bármikor is a végére lehet járni. Az olvasásban szerzett tudással újra és újra vissza kell térni a szö-

vegekhez, feltárni azok szépségét – mélységének szintjeit. A műalkotás egyik ismérve, hogy mindig nyújt valami újat, de persze csak akkor, ha megfelelő befogadóra talál. Az olvasás, ha tetszik, újraolvasás tudományának elsajátítása alatt önző módon saját elmém és lelkem gyarapodását is értem. Ebből következik a másik fogalom, az írás, a becsületes írás. Talán húsz-huszoneves éves lehettem, amikor első próbálkozásaimat papírra vetettem, és elborzadtam az eredménytől. Úgy hittem, szörnyű és elkésztető szöveg születik akkor, ha belenézünk érzékeny lelkünk kútjába, és mondatokba öntjük, amit ott találunk. Az alkotó sajátos érzékenysége, szenzibilitása, a reagálás a világra nem kétséges, a baj akkor kezdődik, ha ezt az érzékenységet tartja megírandónak. A szenzibilitás az író eszköze (adottsága?) és nem célja. Ha nem párosul – lassan megszerezhető – szakmai tudással, legfeljebb egy széplelek kapálózása lesz, amit megír. A becsületes írás nem egy kellemes tevékenység, hanem munka, mégpedig olyan, amit nem akkor kezdünk el és hagyunk abba, amikor kedvünk tartja, hanem amikor a bennünk feszülő energiák lehetővé teszik. Az irodalommal becsületesnek lenni azt nem a múltó édes szorongást jelenti, amit akár íráskor, akár olvasáskor érzek: ha egy pillanatra is elfelejtem, hogy nem magától értetődő, nem vagyok vele becsületes. Nem tisztetem.

– *Novelláiból kiderül szenzibilitása, fogékonysága a nagyon csendes dolgok iránt. Sohasem csábította a versírás?*

– Nem. Hiányzik belőlem a versíráshoz szükséges belső fék. Vagy éppen a megmutakozás lágyasága. Talán minden hiányzik belőlem, ami a versíráshoz kell. Leginkább a szavak. Nem versben látom a szavakat, hanem prózában.

– *Írásaira jellemző műfaji meghatározás lehet az, hogy „esszénovella”. Első kötetében inkább a „versnovellák”, a másodikban – A másik történetben pedig az esszénovellák kaptak helyet. Találónak érzi ezt a minősítést?*

– Az esszénovella meghatározást teljes mértékben elfogadom, és megtisztelőnek találom, ha úgy tartják, hogy sikerült megvalósítanom. Mivel a megtörténhető lehetőségét akartam körbejárni a második könyvemben, az valóban akkor sikerülhetett, ha a novella keretein belül képes voltam távolságteremtésre, a „nyomozás” lefolytatására, hogy kibogozhassam: az *elágazó ösvények* közül miért éppen azon megy végig a novella hőse, amelyiken. Azt szerettem volna, hogy a lineáris olvashatóság mélyedésekbe, kátyúkba, árkokba, kutakba bukjon, és hosszanti irányba is olvastasson, ne csak a szöveg befejeztével vetődjenek fel kérdések, hanem közben is meg-megállítsák az olvasót. Ehhez feszültségi pontokra volt szükségem, olyan szerkezetre, amely elbírja a hőstől kívül álló, de az ő mozgását meghatározó gondolatokat, kutakodást, kint is és bent is kellett lenni a szövegben. Ha ebből esszénovella lett, vállalom.

Ami az első kötet novelláit illeti, úgy érzem, azokban készültem fel az előbb említett szerkezet megcsinálására. A feszültségi pontokat a sorok zenéje jelentette, a folyó szöveget egy-egy finomra csiszolt sor akasztotta meg. Nem szándékoztam versnovellákat írni, inkább a nyelvben számomra rejlő lehetőségeket kutattam, azt próbálgattam, mennyit bír el a próza úgy, hogy ne sérüljön a történetiség, de az mégis több legyen a közvetlenül kimondottnál, viszont távol tartsa magát a köznapi valóság súlyától. Mivel akkor kezdtem írni, amikor szinte minden felborult és kifordult körülöttünk, el kellett döntenem, hogyan viszonyulok ehhez. Úgy döntöttem, elsősorban arról szólhatok, ami alkotásra késztet, és írásra kényszerítene normális körülmények között is. Ugyanakkor nem akartam megkerülni a mindennapi valóságot, a félelmet, bizonytalanságot, a menni vagy maradni kérdését, de nem kívántam ezt helyezni a középpontba. A mindennapok ránk

tenyerelő dolgait mint feszültségi pontokat akartam belevinni a saját törvényei szerint alakuló történetekbe. Az első kötetben ezek a feszültségi pontok inkább érzések szintjén fogalmazódnak meg, ezért nevezhetők versnovelláknak a kötet szövegei, míg a második kötetben inkább az értelem álarca mögé rejtettem az érzelmeket, azért lettek azok esszénovellák. Talán azt kellene mondanom, hogy minél közelebb kerül a „rossz”, annál inkább rejtőzködöm. És ez így igaz. Nem akarom megengedni, hogy nyomasztón telepedjenek rám a körülmények, ami nem megkerülésüket jelenti, csak azt, hogy ellenőrzésem alatt kívánom tartani azokat az érzelmeket, amelyeket kiváltanak belőlem. Emellett biztos vagyok abban is, hogy a feszültségi pontokba rejtett jelenvalóság képes ugyanolyan erővel hatni, mint a közvetlenül elmondott.

– *Novelláiból szinte teljesen hiányoznak a párbeszéddek. Szándékosan hiányzik a novella hagyományos eszköztárának ez a megszokott eleme?*

– Igen. Az általam kialakított novellaszerkezet rétegei – előre – nem kívánják a hagyományos értelemben vett párbeszédet. Ugyanakkor hőseim szinte egyfolytában dialógust folytatnak. A vívódást, az útkeresést, az okok felkutatását akkor is párbeszédként élem meg, ha hiányzik az azonnali reagálás, válasz, replika. Párbeszédet bárkivel folytathatunk: régmúlt írókkal, halottainkkal, könyvek hőseivel, ha megvan bennünk a beleérzés, áthallás adottsága. Az önmagunkkal – egy történet esetében a hősnek önmagával – folytatott „beszélgetés” épp annyira lehet dialógus, mint amennyire monológ két emberé, akik folyamatosan elbeszélnek egymás mellett. A párbeszédet válaszkérés iránti nyitottságként szeretném értelmezni, hisz akkor mindenkivel megszólíthatunk, és bízhatunk abban, hogy nem maradunk válasz nélkül.

– *„Nem a dolgok hiteles leírása a fontos, hanem annak tudata, hogy léteznek.” Ez egyfajta filozófiai szemléletnek tekinthető?*

– *A vihar kapujában* Kurosawa szépségbe fogottan bizonyította, hogy minden „leírás” lehet hiteles, de attól még nem tudjuk meg az igazságot. Amit persze semmiképpen nem tudunk meg. Amikor azt mondtam, hogy nem a dolgok hiteles leírása a fontos, arra gondoltam, nem az a lényeges, valóban ötven ablak van-e városházán vagy csak negyvenkilenc, valóban hógolyózott-e Kosztolányi egy szabadkai zsidó kislánnyal tizennyolc évesen, hanem létezésük. Ugyanakkor magától értetődőnek tartottam, hogy a leírás hiteles, különben nem válhatna szöveggé, nem kopogtathatna az irodalom kapuján. A hiteles leírás alatt nem a valóság leírását, hanem a hihető leírást, az egy(ik) megtörténhető lehetőség leírását értem, ami nem önmagában válik hitelessé, hanem a hős érzései, gondolatai, kételyei által. Ez a szövegírás kiindulópontja, ha fontos, akkor csak annyiban, mint a ház esetében az alap, vagyis maximálisan, mégsem foglalkozunk vele a szobákban élve, közlekedve, az ágyakban hálva. Fontossá akkor lesz, ha repedni kezdenek a falak – egy történet esetében akkor repednek a falak, ha az olvasó nem érzi hitelesnek azt, amit olvas.

Szabadkával, épületeivel, erdőivel és utcáival, a benne valaha és most élőkkel foglalkozva hangsúlyoznom kellett, hogy kétféle hitelesség létezik. Én csak a szöveg hitelességével foglalkozom. Egyszerűbb lett volna kitalálni egy várost, építészeket, filmeket, világutazókat, festőket és írókat – ezáltal teljességében kirekeszteni a realitást, a másik hitelességet –, mint a levéltárban, könyvtárban ülve keresni, kutatni, és akkor hagyni abba a kutatást, amikor az még nem kerekedett az elképzelhető fölé, de nem tettem. Nekem Szabadka a dolgom.

– *Többször jelennek meg írásaiban öregasszonyok (pl. Gruber Emma). Egy sorshelyzet megmutatására hívja őket segítségül?*

– Ezen soha nem gondolkodtam. Gruber Emma egy napon fölém hajolt, odaült az íróasztalomhoz, és olyan dolgokról beszélt, amikről csak ő tudhatott. Nem az ő vagy más öregasszonyok sorshelyzetét akartam elmondani általa, inkább azokat a látomásokat, vágyakat, kételyeket és sebezhetőséget, amiről egy idősebb ember már nyugodtan tud beszélni. Belenyugvó megbocsátással az élettel, az általa és rajta elkövetett fájdalmakkal szemben. Szükségem volt egy öregasszonyra, hogy összetartsa az indulataimat. Ekképpen az öregasszony a rejtőzködésre való lehetőség, egy módja annak, hogy rikoltó emberi érzésekről finoman tapogatva szóljak.

– *Több írását kulcsnovellaként lehet olvasni. Kik azok a szabadkai szellemalakok, akik benépesítik ezeket az elbeszéléseket?*

– A nem-sárszegi sárszegiek. Amit a következőképpen fogalmazhatok meg: alföldi városunkat homok és por veszi körül. A város köré telepített erdők, gyümölcsösök és szőlőskertek meggátolták ugyan, hogy a homok és a por betemesse a várost, de azt már semmi nem tudja megakadályozni, hogy ez a finom szemcsés anyag ne kerüljön az emberek szervezetébe. Tüdejüket sípolóvá, szemüket könnytől ázóvá teszi, lelküket meg betemeti. A porral betemetett lélek ismertetője a bárgyúság, érdektelenség, az újtól való idegenkedés, és a gyakori osztálytalálkozók. Azonban a porral betemetett lélek depresszióra és látomásokra is hajlamos, érzékeny és vibráló. Ezekből az ellentétekből áll össze a szabadkai ember lelke, amelyek közt egyensúly soha nem lehet, csak periódusok vannak: hol a bárgyúság, hol a látomásosság kerekedik fölül. A második eset periódusai jelzik a mérföldköveket, azokban alakult ki a város arculata, amivel ellentétben áll a bárgyúság periódusa, a szabadság fokmérőjének zsugorodása, a valóságos város. Amikor a bácskai por felkavarodik és hullámokat vet a szabadkaiak lelkében, csodálatos látomások válnak valósággá (utóbb persze kiderül, hogy ez csak látszat-valóság, gyönyörűséges kulisszái – épületek, parkok, festmények, szövegek formájában – a bárgyúság periódusának). Az én hőseim azok az emberek, akik a látomásosság periódusait jelölik: nem csak azok az építésszek, akik a szecesszió remekműveit hagyják ránk, de azok a városvezetők is, akik segítették őket ebben, sokszor a főváros hivatalos politikájával szemben. Nem csak a kiváló zenészek, de azok is hőseim, akik a városba hívták őket. Nem csak Lifka a hősi filmjeivel, de a lázas-lelkes szabadkai emberek is, akik ott integetnek a két megmaradt filmjén, akik akkora érdeklődést mutattak filmszínháza iránt, hogy ő érdemesnek tartotta itt maradni. Amennyire fontos, hogy volt egy igazi világutazónk, annyira lényeges az is, hogy valaki éppen most kutatja egy, éppen a világutazó Vojnich-tól ránk maradt agyar történetét.

– *Második kötetének záró írása a Seol címet viseli, ami a Bibliában a pokol tornácát jelenti. Ennek a mitológikus helyszínnek milyen valóságtartalmat tulajdonít ma egy vajdasági magyar író?*

– Úgy hiszem, többé-kevésbé minden alkotó a pokol tornácán érzi magát, amennyiben érzékenysége képessé teszi arra, hogy lássa, felfogja az őt körülvevő torz dolgokat, visszasságokat. Itt és most természetesen többről van szó annál, mint a torz vagy visszás dolgok. Mégsem akarom, hogy a szövegeimre rátelepedjen az a valóságtartalom, ami a kérdésben megfogalmazódott. Nem megkerülni kívánom a szövegeimben, mint ahogy eddig se tettem, de csakis a számomra kijelölt – hogy így is közel maradjunk a Bibliához – megírandó dolgok egy részeként tudom kezelni.

Szabadka, 1999. november 10.

Erdélyi Erzsébet - Nobel Díján

